

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA NA NARODNOM TRGU U SPLITU GODINE 1978.

UDK: 904: 72 (497.5Split) "652/653"
Primljeno: 9. 11. 2009.
Izvorni znanstveni rad

Dr. sc. FRANKO OREB
Ivana Rendića 5
21000 Split, HR

Radovi na zamjeni dotrajalog pločnika na Narodnom trgu u Splitu 1978. godine inicirali su djelomična arheološka istraživanja, koja je proveo Arheološki muzej u Splitu u suradnji s ondašnjim Zavodom za zaštitu spomenika kulture u Splitu. Osim temeljnih zidova porušenoga reprezentativnog gotičkog sklopa iz XV. stoljeća (Komunalne palače s Gradskom vijećnicom, Kneževe palače...), koji je zatvarao današnji trg sa sjeverozapadne strane i koji je poznat po crtežima konzervatora Vicka Andrića i nekoliko sačuvanih akvarela iz XIX. stoljeća, najznačajniji arheološki nalazi su otkriće srednjovjekovnoga groblja i temeljni zidovi građevine za koje se pretpostavlja da su pripadali srednjovjekovnoj crkvi sv. Lovre.

Ključne riječi: Narodni trg, groblje, crkva sv. Lovre

Prije tridesetak godina, još tamo davne 1978. godine obavljena su opsežna arheološka istraživanja na Narodnom trgu (Pjaci) u Splitu, koja su u to vrijeme pobudila veliko zanimanje u javnosti.

Arheološka istraživanja provedena su zbog radova na zamjeni dotrajalog pločnika novim. Ona nisu bila diktirana od strane arheologa, već investitora i izvođača radova s obzirom na stanje pločnika *in situ*. Zbog toga su bila ograničena i svedena samo na one dijelove Trga gdje je pločnik bio dotrajao. Istraživanja su trajala 2,5 mjeseca, tj. od 15. srpnja do 30. rujna 1978., u kojem

razdoblju je ukupno istražena površina od oko 1100 metara četvornih. Arheološka istraživanja zajednički su obavljali Arheološki muzej u Splitu i ondašnji Zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu.¹

SREDNJOVJEKOVNO GROBLJE PO SREDINI TRGA

Arheološkim istraživanjima bio je obuhvaćen prostor južno od nekadašnje stare Gradske vijećnice (Etnografskog muzeja) do sredine Trga, nastavljajući se dalje prema zapadu sve do nekadašnje knjižare *Naprijed*. Jugozapadno od Gradske vijećnice, po sredini Trga, otkriveno je manje groblje s ukupno 24 groba.²

Promotri li se plan položaja grobova na Narodnom trgu, može se zamijetiti da on slijedi uobičajenu orijentaciju istok-zapad, doduše s manjim odklonima. Samo neki grobovi (primjerice br. 6 i 10), odudaraju od uobičajene orijentacije i položeni su u smjeru sjever-jug.

Grobovi se pojavljuju dosta plitko od razine sadašnjeg pločnika Trga, na dubini od 0,30-0,50 m. Na čitavom potezu istraživanja pojavljivala se voda na dubini od 0,70-1,30 m od razine današnjeg pločnika. Zbog toga se istraživanja unutrašnjosti grobova u dubljim slojevima praktički nisu ni mogla provesti do zdravice, osim u dva slučaja (grobovi br. 22 i 23), gdje je kamena podloga (zdravica) stršila iz dubine prema pločniku.

Kemijska analiza uzorka vode pokazala je da se radi o pitkoj vodi. To nas navodi na mogući zaključak da se na ovom potezu ispod Trga provlači jedan krak podzemne vode, što bismo mogli potkrijepiti i činjenicom da su u dvorištu sjeveroistočno od otkrivenih temelja nekadašnje Kneževe palače (nasuprot nekadašnjem buffetu *Automat*) pronađena dva bunara, u kojima se vjerojatno kaptirala voda. No, istraživanjima to nismo mogli utvrditi.

Veličina grobova je različita i ovisi o uzrastu i veličini pokojnika. Odnos dužine i širine nije konstantan i kreće se u razmjerima: 1,96:0,68 m, 1,90:0,70 m, 2,08:0,72, 2,16:1,02, 1,80:0,49, 1,95:0,50, 1,76:0,40, 1,60:0,75, 2,20:0,46.

Najveći grobovi su br. 14, s omjerom dužine i širine 2,08:0,72 m, i br. 24, s omjerom 2,20:0,46 m.

Većina grobova, odnosno grobnica prilikom otkrića zatečena je bez gornjih poklopnih ploča, što upućuje na zaključak da se prostor današnjeg Trga tijekom stoljeća nasipao i nivelirao, kojom prilikom su se grobne ploče odnosile ili uništavale. Ali grobovi su se uništavali i na druge načine; naknadnim

ukopima ili pak raznim komunalnim zahvatima tijekom minulih stoljeća, kao što su postavljanje plinskih cijevi, postavljanje kanalizacije, popločavanje, itd.

Grobna arhitektura građena je od neobrađenih ploča vapnenca škriljevca. Nekoliko grobova bilo je bez grobne arhitekture, s ukopima u prostoj zemlji. Bilo je i zidanih grobnica, s pravilno uslojenim manjim kamenim kvaderima ili pravokutnicima obrađenim ili napola obrađenim, vezanima vapnom ili čistom glinom, od kojih su neke u unutrašnjosti bile ožbukane crvenkastom žbukom.

Od 24 istražena groba u svima su pronađeni kosturi. Po jedan kostur imali su grobovi br. 5, 12, 11, dok je u ostalim grobovima utvrđeno po nekoliko kostura od 2 do najviše 23 u grobu br. 9. Dječji kosturi pronađeni su u grobovima br. 1 i 18.

Prema položaju kostura u grobovima vidljivo je da su se pokojnici pokapali u ispruženom položaju, položeni na leđa. Kod grobova, odnosno grobnica gdje je bilo više ukopa, kosti starijeg ukopa bi se povadile i polagale do nogu ili pak sa strane novoga ukopa, a lubanje starijeg ukopa sa strane lubanje novoga ukopa, rjeđe do nogu. Položaj ruku redovito je uz tijelo ili pak prekriven na trbuhu. Glava, pak, redovito je položena na zatiljku.

Prema obliku i načinu gradnje kod groblja na splitskoj Pjaci susrećemo sljedeće tipove grobova: u prostoj zemlji bez grobne arhitekture, ovalni, trapezoidni i pačetvorinasti u koje ubrajamo i nekoliko zidanih grobnica. Osim grobova u prostoj zemlji i onih zidanih, ostali tipovi grobova razlikuju se po tome jesu li obložnice, donožnice i uzglavnice uokolo pokojnika od tankih ili debljih nepravilnih kamenih ploča postavljenih vertikalno (*na nož*), ili od grubo obrađenog uslojenog kamenja, a pokrovnice (poklopnice) od cjelovitih, tanjih ili debljih kamenih ploča ili dijelova takvih ploča, čije su se praznine popunjavale manjim pločama.

Kod pojedinih grobova su za obložnice korištene rimske tegule (grob br. 2), dok su se kod nekih za pokrovnju ploču koristili dijelovi antičkih sarkofaga (grob br. 11).

Kod zidanih grobnica također susrećemo različite varijante. Neke su u donjem dijelu zidane većim obrađenim (klesanim) kamenjem, a u gornjem dijelu manjim kamenjem, pokrivene većom kamenom pločom prema glavi, a prema nogama su manje kamene ploče (grob br. 7); neke su pak imale sačuvane istake (po dvije sa svake strane unutrašnjosti), koje su služile kao oslonac nogu kod

ukapanja u dublje slojeve grobnice (grobovi br. 9, 15), a neke su bile ožbukane crvenom žbukom (grob br. 10). Grobnice br. 22, 23 i 24 s njihove južne strane je presjekao zid porušenoga srednjovjekovnog sklopa.

NALAZI U GROBOVIMA

Istraženi dio groblja siromašan je prilizima. Tek u 8 grobova pronađeni su skromni prilozima (grobovi br. 1, 5, 7, 10, 16, 20, 21 i 22).

Grob br. 1

Od grobne arhitekture sačuvana je tek jedna obložnica s obje strane. Orijentiran je istok-zapad. Na zapadnoj strani pronađene su 4 lubanje od kojih je jedna dječja. Inače su kosturi bili ispremiješani, pa je pretpostaviti da se radi o višekratnom ukopavanju (možda o obiteljskoj grobnici?).

U blizini nadlaktice jednog od kostura pronađen je jedan primjerak korodiranog i oksidiranog novca, što ga je prof. Marović odmah dao očistiti u Arheološkome muzeju, utvrdivši da se radi o novcu iz sredine XIV. stoljeća (kovanom od 1337. do 1358. godine).³ U istom grobu pronađen je i veći broj ulomaka srednjovjekovne keramike.

Grob br. 5

Nije bio ograđen. Kostur je bio položen u prostu zemlju. Ispod lubanje pronađen je par trojagodnih naušnica, kao i nekoliko kuglica s ušicom (vjerojatno dio ogrlice?).

Grob br. 7

Riječ je o zidanom grobu, koji je u donjem svom dijelu zidan većim obrađenim (klesanim) kamenjem, a u gornjem dijelu manjim kamenjem. Pokriven je većom kamenom pločom prema glavi, a prema nogama su manje kamene ploče. U grobu je bilo 8 lubanja. Donja polovica groba bila je pod vodom, tako da se nije mogao istražiti. U njemu je pronađen jedan metalni križić.

Grob br. 10

Zidani grob s glinom kao vezivnim tkivom, ožbukani u unutrašnjosti crvenom žbukom, orijentiran Sjever-Jug. U njemu su nađena 2 komada

srednjovjekovnog novca, koje je također prof. Marović dao očistiti, utvrdivši da se radi o spalatinima, kovanim krajem XIII. i početkom XIV. stoljeća.⁴ U istom grobu je nađen i primjerak jednojagodaste naušnice. Na dubini od 1,25 m pojavljuje se voda, tako da se grob nije mogao do kraja istražiti.

Grob br. 16

Riječ je o zidanoj grobnici, dužine 1,80, širine 0,49-0,59 m. Pokrivena je pločama pokrovnica. Otkrivene su 2 lubanje (1 na istočnoj i 1 na zapadnoj strani). Na dubini od 0,30-0,35 m pronađena su 2 novčića potpuno korodirana i oksidirana.

Grob br. 20

Nalazio se sa zapadne strane Etnografskog muzeja (stare Gradske vijećnice). U blizini groba pronađen je veći broj ulomaka rimske keramike, rimskog stakla, čavala. Uz zapadni zid Vijećnice iskopana je polovica manje kamenice za krštenu vodu. Ploče poklopnice upale su u grob. U njemu je bilo 8 lubanja.

Grob br. 21

Otkriven je uz zapadni zid stare Gradske vijećnice. Dužina mu je 1,60, širina 0,75, a dubina 0,65 m. Orijentiran je istok-zapad. Radi se o zidanom grobu, iznutra ožbukanom crvenkastom žbukom. Unutar groba pronađeno je nekoliko komada sedre, vjerojatno od svoda crkve sv. Lovre.

Grob br. 22.

Također je riječ o zidanoj grobnici, orijentiranoj istok-zapad, iznutra ožbukanoj crvenkastom žbukom. Dužina joj je 1,90, širina 0,50, a dubina 0,55 m. U grobnici je pronađen ulomak od mramora dužine 22 cm, visine 13 cm i debljine 10 cm. Gornji dio ulomka ima obrub, koji se s lijeva na desno suzuje u obliku trokuta. Dio polja ispod obruba ukrašen je nizom od tri desno položanih dvoprutastih kuka s naglašenim okom u plitkom reljefu. Također je u grobu pronađen i ulomak ranokršćanskoga kapitela od mramora, dužine 28, visine 13 i debljine 9 cm, s reljefnim ukrasom akantova lišća.

OSTACI ARHITEKTURE

Tijekom istraživanja otkriveni su temeljni zidovi gotičkoga građevnog sklopa, koji je u XV. stoljeću zatvarao današnji Trg (Pjacu) sa sjeverne i zapadne strane. Njegov izgled nam se sačuvao na nekoliko crteža i akvarela; na onome najstarijem, geometra Antonija Zudeniga iz XVIII. st. u Državnom arhivu u Zadru i onima iz prve i druge polovice XIX. st.; iz Radmanove zbirke u Omišu, M. Vechettija te Petra Zečevića, koji se bavio slikarstvom i minijaturama i bio član Okružnoga poglavarstva. Osim onoga najstarijeg iz XVIII. st., svi ti crteži su nastali nakon rušenja tog sklopa. Najvjerodostojniji nam izgleda nacrt i tlocrt srušenih zgrada, koji su sačuvani među spisima prvoga splitskog konzervatora Vicka Andrića u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture (danas Konzervatorski odjel Ministarstva kulture RH), koje je vjerojatno sam izradio, također nakon njihova rušenja. Crtež pročelja spomenutoga gotičkog sklopa podudara se s njihovom tlocrtnom dispozicijom. Tim vjerojatnim Andrićevim crtežom služili smo se prilikom arheoloških istraživanja na splitskoj Pjaci.

Iz povijesnih izvora bilo je poznato da je spomenuti sklop zbog trošnosti i ruševnosti bio srušen 1821. godine.⁵ Ostaci temeljnih zidova porušenoga građevnog sklopa, pronađenih u spomenutim arheološkim istraživanjima na splitskoj Pjaci, samo su još jedna potvrda više o nekadašnjem njihovom postojanju na tom mjestu, ukazujući na osmišljeni urbanistički zahvat izgradnje novoga gradskog središta i Trga s nizom javnih građevina, koji se razvio zapadno od Dioklecijanove palače.

Iscrpnu studiju o izgledu toga novoga gradskog središta objavio je C. Fisković, prije više od 50 godina, na temelju pisanih izvora i spomenutih crteža i akvarela.⁶ Ona je i danas aktualna, pak ćemo se i mi u rekonstrukciji izgleda srednjovjekovnog Trga, uz rezultate naših istraživanja, njome poslužiti.

Dakle, sjevernu i zapadnu stranu Trga zatvarao je monumentalni građevni sklop, u kojem se isticala najprostranija zgrada Kneževe palače na krajnjem jugozapadnom dijelu. Susjedna zgrada, istočno od nje, bila je tamnica, a do nje kazalište. Na istoku od zgrade kazališta nalazila se je Gradska vijećnica, koja je jedina ostala poštedena od rušenja. Ni ona, međutim, nije ostala sačuvana u izvornom obliku, već je krajem XIX. stoljeća zbog trošnosti rekonstruirana.

Položaj i smjer pružanja otkrivenih temeljnih zidova porušenoga gotičkog sklopa, koji se uglavnom podudara s tlocrtnom dispozicijom Andrićeva crteža, na pojedinim su mjestima (naročito na sjevernom dijelu) uništeni ili oštećeni u radovima prilikom polaganja vodovodnih cijevi, kanalizacijske i plinske mreže u XIX. st. i početkom XX. stoljeća.

Na cijelom potezu otkrivenih temeljnih zidova gotičkog sklopa, u zemljanom iskopu, pored fragmenata rimske keramike i stakla, pronađeno je i nekoliko ulomaka glazirane srednjovjekovne keramike, dio kamene posude ovalnog oblika za blagoslovljenu vodu, koja je mogla pripadati crkvi sv. Lovre, dio kamene praga uzidanog kao spolija u južni dio temeljnog zida gotičkog sklopa (zapadno od stare gradske vijećnice), koji bi također mogao pripadati crkvi sv. Lovre. Na tom prostoru, izvan grobova, još su pronađeni: ulomak srednjovjekovne naušnice, bakrena aplikacija, vršak željeznog noža, bakrena karičica, dio fibule, nekoliko komada oksidiranoga bakrenog novca (1/2 kreuzera god. 1916., Venecija: Av. - mletački lav i natpis SAN.MARC.VEN., Rev. - natpis DALMA ET ALBANA) i još jedna crvena perlica od kosti. Navedenim nalazima dodajemo još i nekoliko kamenih profiliranih ulomaka, među kojima je i dio kamene konzole, koji su vjerojatno pripadali srušenom gotičkom sklopu, te nekoliko ulomaka antičkih sarkofaga. Dakle, kako se vidi iz nabrojenog, pod današnjim pločnikom Pjace tijekom stoljeća nakupio se raznoliki arheološki materijal, koji pripada različitim povijesnim epohama, od antike do XIX. stoljeća.

Na krajnjem jugozapadnom dijelu sklopa, gdje se je nalazila Kneževa palača, u iskopu i uz temeljne zidove naišli smo na veću količinu pepela i ugljena, što bismo mogli dovesti u vezu s nekakvim požarom na tom prostoru. Ispod današnjeg pločnika u sklopu Kneževe palače otkriven je stariji pločnik, koji je pripadao Kneževoj palači. Zanimljivo je još spomenuti da su tijekom istraživanja otkriveni i neki drugi temeljni zidovi s drugačijom strukturom zida, koji se ne mogu uklopiti u tlocrtnu dispoziciju (prema Andrićevu tlocrtu) srušenoga gotičkog sklopa, pa bismo mogli zaključiti da se radi o temeljima nekih starijih građevina, vjerojatno romaničkih kuća, koje su bile izgrađene na ovom položaju prije gradnje gotičkog sklopa.

Južno od stare Gradske vijećnice, nekako po sredini Trga, otkriveni su temeljni zidovi širine oko 1 m i debljine 0,30 m, koji se pružaju u smjeru istok-zapad u dužini od 8,30 m i sjever-jug u dužini od 6 m, tvoreći ugao

gradnje, sugerirajući postojanje jedne građevine, unutar koje nisu pronađeni grobovi. Zbog nemogućnosti daljnjih arheoloških istraživanja prema jugu i istoku, budući da je pločnik na toj površini bio u dobrom stanju i nije se mijenjao, nismo mogli definirati točnu dispoziciju te građevine. Međutim, od vremena otkrića, pa do danas, nije me napuštala misao da bi spomenuti istaci temeljnih zidova po sredini Trga mogli pripadati sakralnoj građevini, odnosno crkvi sv. Lovre. U daljnjem tekstu ovoga članka takvu mogućnost sam pokušao detaljnije elaborirati analizom i komparacijom arheoloških položaja i građe s brojnim primjerima na području Dalmacije, te elaboracijom onih pitanja koja se odnose na ustrojstvo i organizaciju Crkve i crkvenih institucija na nekom prostoru (naslovnik, kontinuitet kulnog mjesta, njegova posveta, itd.).

RANIJI ARHEOLOŠKI NALAZI NA NARODNOM TRGU

Godine 1937., prigodom kopanja kanala na Narodnom trgu za polaganje telefonskog kabela, na dubini od 1 m otkrivena su tri zidana groba s kosturima. Jedan grob bio je pokriven kamenom pločom, koja je pripadala pročelnoj strani rimskog sarkofaga. Prema pisanju onodobnog tiska, u grobovima nisu pronađeni nikakvi grobni prilozima po kojima bi se moglo prosuditi iz kojeg razdoblja potječu. Grobove su pregledali tadašnji direktor Arheološkog muzeja dr. Mihović Abramić i konzervator dr. Ljubo Karaman, zaključivši da grobovi moraju pripadati ranom srednjem vijeku, jer je od polovice XIII. stoljeća, na današnjem mjestu izgrađen Trg s ložom kao središte novoga grada, pa bi bilo nelogično da su se pokojnici pokapali na javnom trgu.⁷

Trinaestak godina kasnije, 1950., prigodom radova na betoniranju atrija stare Gradske vijećnice (Etnografskog muzeja), otkrivena je jedna kosturnica. Djelatnici Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika su prilikom pretresanja stijenki grobnice pronašli dva kamena ulomka ukrašena pleternom ornamentikom, koja su korištena u sekundarnoj upotrebi kao stijenke grobnice, pretpostavivši da su pripadali crkvi sv. Lovre, koja se nekoć nalazila u blizini i po kojoj je trg nazvan Trgom sv. Lovre (danas pohranjeni u MHAS).⁸

Jedno desetljeće kasnije (šezdesetih godina prošloga stoljeća), prilikom preuređenja hotela i kavane *Central*, pronađen je kod ulaznih vrata još jedan grob sa dva skeleta.

CRKVA SV. LOVRE

U povijesnim vrelima iz sredine XIII. stoljeća prvi put se spominje crkva sv. Lovre i *platea Sancti Laurentii*, koja se je, prema mišljenju Grge Novaka, nalazila otprilike iza zgrade stare Gradske vijećnice (Etnografskog muzeja). I u idućim stoljećima, XIV. i XV., vrlo se često u povijesnim vrelima spominje crkva i trg koji je po njoj dobio ime, na kojem se sudilo, gdje su se sklapali različiti ugovori, održavale javne gradske i državne svečanosti, proglašavale osude i naređenja. U drugoj polovici XIII. stoljeća Splitska komuna predaje patronat nad crkvom splitskom kaptolu. Tijekom stoljeća taj je trg mijenjao ime, pa se u XIX. stoljeću nazivao Gospodskim trgom (Piazza dei signori), a od 1912. godine zove se Narodnim trgom.⁹

Proučavanje i obrada arheološke građe zamijećene rekognosciranjem terena ili pak prikupljene djelomičnim, revizijskim ili sustavnim istraživanjem brojnih arheoloških lokaliteta posljednjih nekoliko desetljeća na području Dalmacije, u njezinom priobalju i na otocima, kako u urbanim, tako i u ruralnim sredinama, često ukazuju, a u brojnim slučajevima i potvrđuju kontinuitet života na razmeđu antičke i ranosrednjovjekovne epohe, pri čemu je nemoguće mimoći ranokršćansko razdoblje kao prijelazno.

Osim gospodarskih, političkih i juridičkih pitanja povezanih s kontinuitetom života na nekom prostoru, moramo, nedvojbeno, razmatrati i ona pitanja koja se odnose na ustrojstvo i organizaciju Crkve i crkvenih institucija. U tom smislu, jedno od važnih pitanja jest i pitanje kulturnog mjesta, njegove posvete i štovanja određenog sveca na nekom prostoru.

Uglavnom, može se kazati, što potvrđuju i rezultati arheoloških istraživanja brojnih crkava i arheoloških lokaliteta, da rani naslovnik kojemu je posvećena neka crkva, ukazuje na njezino ranokršćansko podrijetlo. Jednom uspostavljena posveta neke crkve, odnosno kulturnog mjesta, ne mijenja se lako ni za prekida kulturnog kontinuiteta. No, ako neka crkva ima dvostruku posvetu, onda to, bez dvojbe, ukazuje na dva povijesna horizonta na tom zdanju, odnosno dvije povijesno-stilske i graditeljske epohe, od kojih se drugi naslovnik javlja u kasnijem povijesnom razdoblju (u Bijaćima kult sv. Ivana zamjenjuje se sv. Martom; sv. Lovre u Trogiru zamjenjuje se blaženim Ivanom Trogirskim, sv. Lovre u Stobreću Gospom od Karmena, itd.). Mogu se navesti i brojni primjeri osnaženi arheološkim istraživanjima, koji potvrđuju tezu o smještaju pre-

dromaničkih crkava na antičkim ostatcima ili pak izravno na ranokršćanskim zdanjima (npr. Sv. Trojica, Stobreč – Gospa od Karmena, Sv. Eufemija, itd.).¹⁰

Kult rimskog mučenika, đakona Laurencija – Lovre (III. st.), proširio se iz Rima po cijelom kršćanskom svijetu,¹¹ pa se je već u ranokršćansko i rano-srednjovjekovno doba proširio i u našim krajevima (u Dalmaciji), gdje mu se posvećuju brojne crkve (Grušine – šibensko Donje polje, Trogir, Brač – Lovrečina, Split – Trstenik – Pazdigrad, Stobreč, itd.).¹²

Ispod današnjeg pločnika Narodnog trga (Pjace) tijekom minulih stoljeća nakupio se veoma raznolik arheološki materijal, od antike do XIX. stoljeća. Tijekom arheoloških istraživanja godine 1978. zamijećen je bogat kasnoantički horizont (sloj) s raznovrsnim arheološkim materijalom. Osim brojnih ulomaka keramičkih i staklenih posuda, pronađenih u iskopu i oko srednjovjekovnih grobova, pronađen je i veći broj komada rimskih tegula, koje su u sekundarnoj upotrebi služile kao obložnice grobova i dijelova antičkih sarkofaga u funkciji pokrovnih ploča srednjovjekovnih grobova.

U grobu br. 22, koji se nalazio zapadno od stare Gradske vijećnice, čija je južna strana presječena zidom gotičkog sklopa, pronađen je mramorni ulomak ranokršćanskoga kapitela s reljefnim ukrasom stiliziranog akantova lišća i mramorni ulomak s nizom od tri desno položene kuke. Južno, pak, od stare Gradske vijećnice (Etnografskog muzeja), nekako po sredini Trga, nasuprot Željeznim vratima Dioklecijanove palače, otkriveni su temeljni zidovi građevine (8,30 x 6 x 1 m), a s njezine sjeverozapadne strane srednjovjekovno groblje (24 groba), koje se je vjerojatno širilo i prema jugu, prema nalazu jednog groba kod ulaznih vrata današnjeg hotela *Central*, šezdesetih godina prošloga stoljeća. Pretpostavljamo da bi mjesto na kojem su otkriveni temeljni zidovi građevine, mogao biti položaj ranokršćanske, odnosno ranosrednjovjekovne crkve sv. Lovre.

Iako otkriće temeljnih zidova građevine po sredini splitske Pjace ne nudi i rješenje tog pitanja, u daljnjem razmatranju spomenute hipoteze pronađeni kameni ulomci antičkih sarkofaga (dna, poklopci, pročelne strane), koji su u sekundarnoj upotrebi služili kao obložnice ili pokrovnice srednjovjekovnih grobova, pri čemu ne treba isključiti i mogućnost da je poneki mogao biti i ranokršćanskog podrijetla (iako na njima nismo primijetili ranokršćanske simbolike), ulomak polovice ranokršćanskoga kapitela, te dijelovi pluteja oltarne pregrade, ipak nude dvije mogućnosti.

Ponajprije pretpostavljamo izgradnju ranokršćanske crkve na tom prostoru, čiju izgradnju, na temelju nalaza polovice ranokršćanskoga mramornog kapitela s dva akantova lista (od ukupno 4, izvorno), oštro urezana u plitkom reljefu, s jasno naglašenim žljebovima, koji se na vrhovima spajaju po sredini, tvoreći nepravilni četverokut, možemo datirati u V./VI. stoljeće, u razdoblje najvećeg procvata kršćanstva, utemeljenog na carskom ediktu kojim je ono proglašeno državnom vjerom (godine 380.), kad se u metropoli Saloni grade velike bazilike na grobljima i kada u ruralnim sredinama niču brojna ranokršćanska zdanja.

Naime, analogije za taj tip kapitela možemo pronaći u brojnim primjercima ranokršćanskoga crkvenog namještaja diljem Dalmacije (Solun, Povelja na Braču, Priko kod Omiša, itd.).¹³ S tim u svezi, teško je decidirano odgovoriti je li ta ranokršćanska crkva doživjela predromaničku adaptaciju poput mnogih crkava u Dalmaciji¹⁴ ili se, pak, kao druga mogućnost, na istom položaju gradi nova jednobrodna predromanička crkva istog naslovnika, specifičnog arhitektonskog izričaja (s pravokutnom apsidom izvana i polukružnom iznutra) opremljena kamenim namještajem, na kojem dominiraju osnovni motivi troprutnice s geometrijskim prepletima.

U daljnjem kontekstu takvih razmišljanja nameće se i pitanje u koje vrijeme se mogla dogoditi ta rekonstrukcija ranokršćanske crkve, odnosno izgradnja nove predromaničke crkve sv. Lovre. Do sada se nitko nije upuštao u takova razmatranja.

Stjepan Gunjača u *Izvešću o djelatnosti Muzeja hrvatskih starina u Splitu od oslobođenja do danas*, objavljenom u SHP, III., br. 2, god. 1952./53., na str. 230, donosi sliku i opisuje nalaze dvaju kamenih ulomaka ukrašenih pleternom ornamentikom, pronađenih 1950. godine, u obzidu jednoga groba u atriju stare Gradske vijećnice (Etnografskog muzeja), za koje navodi da vjerojatno pripadaju pluteju oltarne pregrade starohrvatske crkve sv. Lovre, koja se je nalazila u blizini. Međutim, ni Gunjača se ne upušta u daljnje povijesno-stilske i komparativne analize dekorativnih elemenata, pa su se i nadalje u stručnoj literaturi spoznaje o crkvi sv. Lovre uglavnom temeljile na iznesenim Novakovim podacima i pisanju.

Objavljajući rezultate arheoloških istraživanja na splitskoj Pjaci, morali smo uzeti u razmatranje pronađene ulomke pluteja, koje opisuje i slikom potkrepljuje S. Gunjača u spomenutom izvješću, i pokušati metodom kompara-

cije njihovih dekorativnih elemenata odgovoriti na pitanje vremena izgradnje crkve sv. Lovre. Na ulomcima pluteja rubni okviri su ispunjeni udvojenim nizom od po četiri učvorena tropruta perca.

Taj motiv se javlja na brojnim spomenicima crkvenog namještaja predromaničkih sakralnih građevina od Istre do Dalmacije (krstionički ciborij u katedrali sv. Marije u Puli,¹⁵ na plutejima oltarne ograde sv. Marije u biskupiji kraj Knina, Crkvina,¹⁶ na ciboriju sv. Marte u Bijaćima,¹⁷ itd.).

Svi se ti primjerci datiraju u prvu polovicu IX. stoljeća. Analogno tome i naše ulomke pluteja s Pjace, koji su vjerojatno pripadali crkvi sv. Lovre, možemo datirati u prvu polovicu IX. stoljeća.

Prema tomu, i crkvu sv. Lovre svrstavamo u brojnu skupinu predromaničkih crkava izgrađenih u prvoj polovici IX. stoljeća.

POVIJESNO-URBANISTIČKI RAZVOJ NARODNOG TRGA

Izvan zapadnog zida Dioklecijanove palače, po sredini današnjeg Narodnog trga, nasuprot Željeznim vratima Palače, u V./VI. stoljeću gradi se ranokršćanska crkva posvećena sv. Lovri, oko koje je moglo biti i groblje.

U prvoj polovici IX. stoljeća adaptira se ta ranokršćanska crkva ili se gradi nova predromanička crkva istog naslovnika, oko koje se formira srednjovjekovno groblje. Iako se groblje prema nalazu nekoliko primjeraka novca nađenog u grobovima datira u XIII./XIV. stoljeće, moguće je da su neki grobovi i stariji i da se podudaraju s vremenom izgradnje predromaničke crkve. No, to bi trebalo utvrditi obradom i analizom kovinskih predmeta pronađenih u grobovima (trojagodne i jednojagodne naušnice, bakrene karičice, itd.). Ti predmeti nisu obrađeni i pohranjeni su u Arheološkome muzeju u Splitu.

U doba romanike prostor današnjeg Trga sa sjeverne se strane zatvara nizom romaničkih kuća (pronađeni temeljni zidovi, koji se ne uklapaju u raster gotičkog sklopa; na sjevernom zidu stare Gradske vijećnice vide se romanički prozori starije romaničke zgrade) kao i s južne strane (na istočnom pročelju hotela *Central* vide se obrisi romaničkih prozora, a u prizemlju renesansne palače Pavlović sačuvani su svodovi prvotne romaničke građevine.)

U XIV./XV. stoljeću nastaju velike promjene na ovom prostoru. Osmišljenim i planiranim urbanističkim rješenjem prostor dobiva izgled pravoga gradskog trga izgradnjom reprezentativnih gotičkih zgrada (Komunalne pa-

lače s Gradskom vijećnicom i Kneževe palače), koje su zatvorile taj prostor sa sjeverne i zapadne strane. On postaje središte novoga dijela grada na kojem su se okupile sve glavne gradske funkcije, dok je stariji trg Peristil i nadalje ostao katedralni trg s crkvenim funkcijama.

S obzirom na koncentraciju svih važnijih gradskih funkcija na ovom trgu, kao i ulogu trga u javnom životu grada, razumno je prosuditi, da se u tom velikom zahvatu ruši crkva sv. Lovre i groblje oko nje. Nad lukom uličice između Komunalne palače i renesansne kuće Karepić-Gorisio nalazila se kapelica sv. Lovre, kao zamjena za porušenu crkvu sv. Lovre.¹⁸

U doba druge austrijske uprave (godine 1821.) zbog trošnosti ruši se taj niz gotičkih građevina, osim stare Gradske vijećnice, tako da Trg dobiva današnji prostraniji izgled.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Propašću Salone kontinuitet urbanoga i crkvenog života prenosi se u Dioklecijanovu palaču, te u idućim stoljećima počinje njezina transformacija iz palače u srednjovjekovni grad adaptacijom postojećih antičkih građevina i prostora za nove namjene. Izvan Palače, u njezinu neposrednom okruženju, gradi se niz srednjovjekovnih crkava (Sv. Mihovil *in ripa maris*, Sv. Benedikt – Sv. Eufemija sa samostanom benediktinski, Sv. Nikola na zapadu i Sv. Petar na istoku). Jugozapadno od Palače, na obali, gradi se franjevački samostan, a još dalje prema jugozapadu Sv. Stjepan Pod borovima. S istočne strane Palače, nasuprot Srebrnim vratima gradi se dominikanski samostan. Srednjovjekovne crkve niču i oko Marjanskog poluotoka, u splitskom polju, Stobreču, itd. Kod nekih od tih zdanja zamijećeni su, a negdje i arheološki potvrđeni ranokršćanski tragovi (Sv. Eufemija, Sustipan, Sv. Feliks – Sv. Frane, Sv. Katarina – Sv. Dominik, Stobreč – Sv. Lovre – Gospa od Karmena, itd.).¹⁹

Osim spomenutih ranokršćanskih lokaliteta, treba spomenuti i onaj sjevernije od Palače, uz nekadašnju antičku komunikaciju prema Saloni (sklop bazilika s krstionicom – *ad basilicas pictas*).²⁰ Materijalne tragove ranog kršćanstva nalazimo i na brojnim ulomcima s različitim tipovima križeva uzidanim u zgradama po cijeloj Palači, u grobovima, itd.²¹

Analogno takvoj disperziji ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih crkava i položaja uokolo Palače, logično je bilo pretpostaviti (i na temelju nekih ar-

heoloških i povijesnih indicija) takav jedan položaj zapadno od Palače s rano-kršćanskom i ranosrednjovjekovnom crkvom sv. Lovre (po sredini današnjeg Narodnog trga, nasuprot Željeznim vratima Palače), oko koje će se u doba autonomne komune formirati novi dio grada s novim svjetovnim gradskim središtem, najprije zaštićen macerijama, a poslije i čvrstim zidinama.²²

BILJEŠKE

- ¹ Arheološka istraživanja vodili su prof. Ivan Marović, muzejski savjetnik, u ime Arheološkog muzeja, i prof. Franko Oreb, arheolog-konzervator, u ime Zavoda za zaštitu spomenika kulture. U istraživačkoj ekipi još su bili: Branko Pender, preparator Arheološkog muzeja, arhitektonski tehničari: Nenad Ivanišević, Đurđica Barać i Miroslava Žic iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture, te studenti arheologije iz Splita: I. Znidarčić, T. Blagajić i K. Urličić. Fotosnimke: I. Marović i Z. Buljević. Namjera voditelja istraživanja bila je zajednički obraditi arheološke nalaze i prezentirati ih u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku* Arheološkog muzeja u Splitu. Međutim, zbog niza objektivnih i subjektivnih razloga, to se nije ostvarilo, pa se rezultati istraživanja sada prvi put objavljuju na stranicama ovog časopisa. Ovaj članak je pisan na temelju Arheološkog dnevnika (kod autora ovog članka) i arhitektonske dokumentacije (snimke tlocrta i presjeka u mjerilu 1:25) i fotodokumentacije arheoloških nalaza, koja se čuva u Konzervatorskom odjelu u Splitu.
- ² Budući da predstoji uređenje hotela *Central*, kojemu će prethoditi i arheološka istraživanja, u kojima bi se mogli pronaći srednjovjekovni grobovi, to sam po nagovoru nekih kolega odlučio objaviti rezultate istraživanja koji se odnose samo na arhitektonske nalaze (grobna arhitektura, arhitektura srušenog sklopa,...), dobivši pri tom usmenu suglasnost kolege I. Marovića. Grobni prilozi pohranjeni su u AMS-u, i nadati se je da će ih netko od mlađih kolega obraditi.
- ³ Ivan Rengjeo: *Hrvatski dalmatinski novci*. Sarajevo 1934., br. 526, tip V.
- ⁴ Ivan Rengjeo, nav. dj. br. 467, 515, 516.
- ⁵ Hrvoje Morović: *Izvjestaj poglavara E. Rehe o prilikama u splitskom okrugu u godini 1822*. Građa i prilozi za povijest Dalmacije 8, Split 1974., 233-262.
- ⁶ Cvito Fisković: *Izgled splitskog Narodnog trga u prošlosti*. Peristol, sv. I., Zagreb 1954., 71-102.
- ⁷ *Stari grobovi na Narodnom trgu*. Novo doba, Split, 26. X. 1937., 6.
- ⁸ Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb 1979., 385.
- ⁹ *Jedan starohrvatski nalaz*. Slobodna Dalmacija, Split, 3. I. 1950., 2.
- ¹⁰ Grga Novak: *Povijest Splita II*. Split 1978., 885, 872. Isti, nav. dj., sv. III., 1579, 1705.
- ¹¹ O tim pitanjima, navodeći brojne primjere, raspravlja kolegica Branka Migotti u monografiji *Ranokršćanska topografija između Krke i Cetine*. Zagreb 1990.

- ¹² B. Migotti, nav. dj. (bilješka 10), 4, 8, 35, 40, 44.
- ¹³ Recherches a Salone II, 73-77, sl. 35; Franko Oreb: *Arheološko-konzervatorski radovi u Solinu u 1981. i 1982. godine*. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 10/11-1984/1985., Zagreb 1986., 233-240; Dasen Vrsalović: *Kulturni spomenici otoka Brača*. Pretpovijest i stari vijek. Brački zbornik, Zagreb 1960., 92, 102; Nevenka Bezić: *Novi nalazi u crkvi sv. Petra na Priku u Omišu*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 13, Split 1961., 54-59; Nikola Ostoić: *Starokršćanska bazilika i rimski spomenici u Poveljima na Braču*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 12, Split 1960., 16, 18, 21; Nevenka Bezić-Božanić: *Arheološki nalazi na groblju u Tučepima*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 14/1962., 12-22.
- ¹⁴ Igor Fisković: Bilješke o ranokršćanskim i ranosrednjovjekovnim spomenicima na otoku Šipanu. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 18, Split, 1970, 5-6; Isti, O ranokršćanskim spomenicima naromitanskog područja, Izdanje HAD-a 5, Split 1980., 245-246; Isti, Srednjovjekovno preuređenje ranokršćanskih svetišta u dubrovačkom kraju. Izdanje HAD-a 12, Zagreb 1988., 203; Ivica Žile: *Predromanička skulptura s otoka Lokruma, Rožata i Komolca u Rijeci dubrovačkoj*. Starohrvatska prosvjeta III, sv. 21, Split 1991., 153; Isti, *Predromaničko crkveno graditeljstvo otoka Koločepa*. Dubrovnik, 2003.; Željko Krnčević: *Srednjovjekovna arheološka nalazišta na šibenskom području*. Područje Šibenske županije od pretpovijesti do srednjeg vijeka. Izdanje HAD-a vol. 19, Zagreb 1998., 6-7, sl. 6. sv. Lovre u Donjem polju i na Grušinama.
- ¹⁵ *Hrvati i Karolinzi*, Katalog, Split 2000., 62.
- ¹⁶ Nav. dj., 203.
- ¹⁷ Nav. dj., 186-190.
- ¹⁸ Duško Kečkemet: *Vicko Andrić, arhitekt i konzervator (1793. – 1866.)*. Split, 1993., 30.
- ¹⁹ Tomislav Marasović - Franko Oreb: *Obrada graditeljskog nasljeđa u okviru projekta "Split-ski poluotok" (program za provedbeni urbanistički plan)*. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 2-3/1976/1977., 75-108.
- ²⁰ Franko Oreb – Tajma Rismondo: *Les Basilicae pictae de Split: les fouilles de 1997*. Antiquite tardive, Paris (1998) 6, 367-375.
- ²¹ Tajma Rismondo: *Antička groblja na splitskom poluotoku*. Histria antiqua, Pula 2002, 8, 257-267; Ista, *Klesarski znakovi na zidovima Dioklecijanove palače u Splitu*. Salona Christiana, Split 1994, 197-212.
- ²² Željko Rapanić: *Od carske palače do srednjovjekovne općine*. Split 2007., 189-196; Stanko Piplović: *Ranokršćanski Split*. Građa i prilozi za povijest Dalmacije, Split, 2006./2007., br. 21, 142-172.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH ON THE PJACA SQUARE IN SPLIT IN 1978

Summary

A medieval cemetery, dating from the 13th or 14th century, and the base walls of a building, were discovered on the People's Square – *Pjaca* in the course of several archaeological researches, that were carried out in 1978. They were discovered near the Gothic complex that was demolished in 1821 and consisted of the Municipality, the Town Hall and the Duke's Palace. It is presumed that the base walls belong to the church of St. Lovre, which was already confirmed by a number of historical resources from the mid-13th century. The construction of the church of St. Lovre is dated to the first half of the 9th century. Such conclusion is made upon the analysis and further comparison of decorative parts found on some portions of the altar barrier, that are similar to church ornaments found in pre-Romanic churches in Istria and Dalmatia.

Some archaeological researches also indicate the existence of an early Christian church in the 5th/6th century on the same site.

The cemetery and the Church of St. Lovre were demolished after the construction of several prominent Gothic buildings on the north west side of the Pjaca Square. At the same time, the new town square, the St. Lovre Square, was formed. At the beginning of the 19th century, the derelict Gothic complex was demolished in its entirety, with the exception of the old Town Hall. It was then that the Square gained its present appearance.

slika 1. Arheološka istraživanja na Pjaci izazvala su veliko zanimanje javnosti

*slika 2. Temeljni ostaci porušenoga gotičkog sklopa prema zapadu
(ostaci Kneževe palače s pločnikom)*

slika 3. Tipovi grobova pronađenih tijekom istraživanja

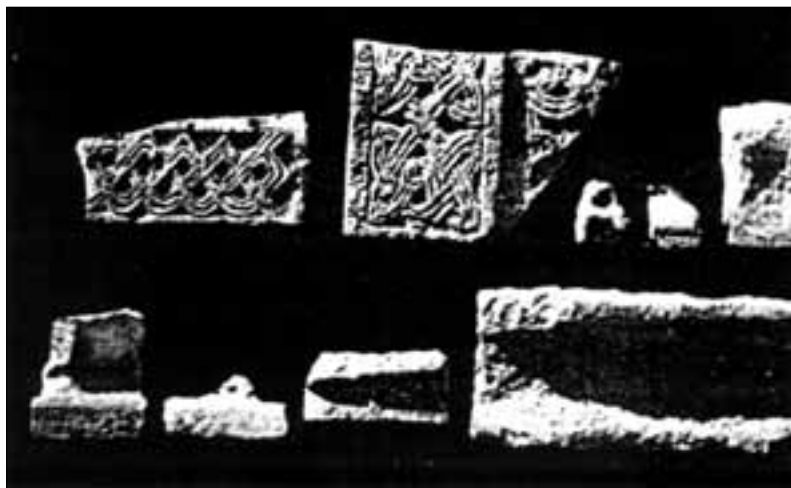
slika 4. Tipovi grobova pronađenih tijekom istraživanja (u prostoj zemlji, ovalni, pravokutni)

slika 5. Tip zidane grobnice

slika 6. Ostaci temeljnih zidova po sredini Trga koji bi mogli pripadati sakralnoj građevini (crkvi sv. Lovre?)

slika 7. Predromanički ulomci pronađeni 1950. godine u sekundarnoj upotrebi stijenki jedne grobnice u atriju Gradske vijećnice

slika 8. Mramorni ulomak ranokršćanskoga kapitela pronađen u grobu br. 22

slika 9. Mramorni ulomak ukrašen dvoprutim kukama nađen u grobu br. 22

